Latinovits **a Bozzi úrban, 1976. (Iklády László felvétele)**

valaki mindenhez ért, amihez a színházban érteni kell" - ez az 1976-os datálású mondat a veszprémi évek rekvizitumai mellett található. Talán nem tévedek, ha az a benyomásom, a kiállítás készítői és rendezői elsősorban ezt a Latinovitsot akarták bemutatni, akinek álma és életeszménye volt, hogy „színházi mindenes" legyen. S teszik ezt rendkívüli ökonómiával és körültekintéssel, hisz e három kis szobában egy hallatlanul gazdag művész útját kell a táblákra felkasírozniok. Talán az elkerülhetetlen méricskélés és a pontosságra törekvés akadályozta meg őket abban, hogy igazán szárnyaljanak. Talán az is koncepció kérdése (vagy véletlen?), hogy a 83-ban kiállított néhány jelképes és éppen ezért máris igen ismert Latinovits-kép (Vattay Eleméré az ősz hajú Latinovitsról, B. Müller Magdáé a *Keresztelő* forgatásán, ahol egyfajta heroikus krisztusi pózban látjuk) nem került be ennek a kiállításnak az anyagába. Hasonlóképp meglett volna itt a maga helye a tavalyi Szindbád-fotótárlat egyik emlékezetes kompozíciójának: Huszárik Zoltán rajza Szindbád haláláról és mellette az a filmkocka, amelyen a kérdéses jelenetben Latinovitsot látjuk. De végül is az ilyesféle hiánylisták vég nélkül szaporíthatók. Inkább hát jelezzünk, minden teljességigény nélkül, egy-két képet a jelen kiállításból, ami megragadott. Egy felvétel első vígszínházi korszakából: mint Karamazov Iván. A másik emlékezetes vígszínházi szerep, *a IV. Henrik* képei mellett a darab agyonjegyzetelt példánya.

Közben tervvázlatok saját, épülő, Endrődi Sándor utcai házához. Utóvégre építészmérnök is volt. Versmondó is. *(A Muszáj-Herkules* zöld filctollal „bekottázott" példányát hosszan nézegetem.) Es közben filmszínész: *a Csárdáskirálynő, A legszebb férfikor, a Volt egyszer egy család* képei. Es rendező: veszprémi produkciói példányai, tervei, fotói. Es kutyarajongó: egy kép Bagóról, a puliról, akiről külön kis könyvet írt. Es kutya, ő maga: a Fővárosi Operettszínház *Bozzi* úr-előadásában. Több kép - és M. G. P. kritikája a Népszabadságban, amely szerint Latinovits alakítása „elmarad a várakozástól". Es egy ovális keretbe fogott fénykép Dajka Margitról, a csodálatos clownról, akinek beszédes, titokzatos, „beavatott" mosoly ül az ajkán. Ez a kép biztosan személyes relikvia.

„Megsiratni való, hogy minta többi veszélyes sorsú zsenit, őt sem tudtuk megtartani" - Illyés Gyula e szavai fogadnak, amikor visszajutunk a kiállítás kis előterébe. Itt már az emlékezőké a szó: többek közt Nagy Lászlóé, Kányádi Sándoré, Császár Istváné, Somlyó Györgyé, Ágh Istváné, Nagy Gáspáré, Jelenits Istváné, Szentmihályi Szabó Péteré és másoké. Hiányzik közülük Pilinszky János, Sütő András és lllyés *L. Z. halálára* írt verse is. Nyolc lemezborító: ebből ő egyedül az Ady-lemezt készítette elő (másik négynek „csak" főszereplője). Az utolsó vitrin még néhány könyvet tartalmaz: összegyűjtött írásainak posztumusz kiadását, a lassan gyarapodó Latinovits-irodalom példányait.

HONTI KATALIN

Blaha Lujza naplója

„Bánatosak vigasztalója, búnak elfelejtetője, fáradtak pihentetője, naivak öröme, tudattalanok oktatója, tudósok bámulata, fiatalok bálványa, öregek méla, lemondó szerelme, szent láng, melyen meggyújtjuk lelkesedésünket, szent kút, melyből életkedvet merítünk, férfiaknak, asszonyoknak büszkesége, pályatársainak példaképe, a színpadnak ékessége, a városnak szemefénye, a nemzetnek csalogánya: ez Blaha Lujza" - így emlékezik róla egykori színidirektora és rendezője, Rákosi Jenő. Van-e még a magyar színháztörténetben, akit ilyen lángbetűkkel rónak az utókor emlékezetébe?

Amikor e sorok íródtak (1926-ban), Blaha Lujza - még és már - élő legenda volt. Legendáját nemcsak a sohasem volt színpadi sikerek táplálják. Ez is elég talányos; úgynevezett „színészi eszközeinek" titkát senki fel nem fejtette, nem is igen boncolgatta. Blaha Lujza - ő maga. Es ez éppen elég volt, ha az ítészeknek nem is mindig, a közönségnek annál inkább. És nem csupán egy ország nőideálja öltött benne testet, hanem a szülőföld géniusza is. Varázsos személye körül magyarodott a főváros; kultuszában egy heterogén társadalom egyesült. Mintha egyenesen a nemzet kollektív tudattalanjából lépett volna színre Blaha Lujza.

Naplóját hosszú évtizedek után most újra kézbe veheti az olvasó. És milyen szívderítő, gusztuscsináló alakban adja kezünkbe a Gondolat! Ihletetten ódonított, „elsárgult" lapjai mintha még tulajdonosa féltve őrzött ébenfa ládikájából kerültek volna elő.

A remek táblaborító Nagy László munkája. Stílszerű, biedermeier képkeretből a Színésznő tekint reánk. De nem a közhelyes Blaháné, amint a népszínműből tűzről pattant, és rózsás pici ajkáról csak fakad-fakad a dal meg a gyöngyöző kacagás. Finom, tűnődő női arcból bensőséges kedélyről árulkodó, elrévedő szem-pár kelti fel az olvasó (vagy a leendő olvasó) rokonszenvét. Es az olvasó nem is csalatkozik várakozásában.

Mi - a kései utódok - éppoly kedvtelve hallgatjuk a naplóíró Blaha Lujza „édes mizserálását", ahogyan Móricz Zsigmond hallgatta az öreg művésznőt, amikor ott-

honában felkereste, hogy felkérje a Sári bíró szerepére. Őszinte, keresetlen, gyengédséget ébresztően tiszta lélek meghitt feljegyzései ezek. A magánéletben nem szerepjátszó, de nemis vallomásosan feltárulkozó lélek.

Blaha Lujza szemérmes, tartózkodó személyiség. Nem rejtőzködik, csak nem ír bele mindent a naplójába. Azt ne várjuk tőle, hogy fülledt kalandokról suttog a fülünkbe, életének kulcsát a kezünkbe adja, és érzelmi életének titkos tárnáit megnyitja előttünk, mintha csak analitikusának vallana dolgainak eddig önmaga előtt is rejtett indítékairól. Ennél talán kevesebbet, de talmi szenzációknál valódibbat, érdemibbet kapunk. Ha jól odafigyelünk *a Naplóra*, nyomon követhetjük belőle, hogy a trécselő fruskából, a jelentéktelenségekről csivitelő gyerekasszonyból hogyan bontakozik ki a színi pályán született elemi lény.

Íme, az első bejegyzés, 1862. szeptember 8-án: „Ma lettem tizenkét éves. Apától nem kaptam semmit, mamától sem. Szilágyi bácsitól kaptam egy medáliát előadás után, mert jó voltam. Végre meg volt velem elégedve, vagy talán csak megszánt, mert a második felvonásban elájultam. Magam sem tudom, hogy esett. Csak azt tudom, hogy nagyon éhesen mentem fel este a színházhoz, és mikor a második felvonásban fánkot hoztak a színpadra, velem forgott egyet a világ, a fánk szaga elbódított, és én elájultam. Nagyon kinevettek érte, mert az csak kasírozott fánk volt, és csak csirizszaga lehetett, mondotta Szilágyi bácsi."

Szerintem nem volt igazuk, ha kinevették. Ha ezt a kislányt az ájulásig el tudta bódítani a csirizszagú kellékfánkból orrába csapó édes illat, akkor ez több egy éhes bakfis érzékcsalódásánál; ez a színészi fantázia teremtő szikrája benne, amelytől a „mintha" életre kel.

És amikor az osztrák-porosz háborúban, a dzsidás karmester férj oldalán, neki is a haddal kell vonulnia, már képtelen elviselni a katonafeleség „civil" életét. Végérvényesen másra van hitelesítve.

„Ma kitettek bennünket Bécs mellé, Grossenzersdorfba. Itt vagyunk hát; de akárhol is volnánk, nekem egyformán keservesen telnének napjaim. . . Az én nagy bajom a nagy vágyakozásom a színpad után. 0, mint szeretnék még egyszer visszakerülni a dobogóra... Ha ébren vagyok, ha lefekszem, csak a színpad jár eszemben... Elszállanék én innen, mint a madár."

Gyanítani lehet, hogy a karmazsincsizmás, patyolat ingvállas szerepekben komoly, tudatos színművész érett. A kitűnő pályatárs - Vidor Pál - feljegyzi róla, hogy minden új darab próbáin szembetűnően izgatott, ami szerinte „az asszimiláló szellem működésének kihatása". És mára legelső próbán tudta a szerepét! A színi pályára *termett*, de a mesterség dolgai foglalkoztatták. Szót is ejt erről, a maga szerény módján.

„Ha játszom, aznap új szereppel nem szeretek sokat foglalkozni... Akárhányszor játszottam egy darabban, szerepemet azért játék előtt délután *háromszor* elolvastam, de *háromszor*, ehhez babona köt." (Az efféle babona a színi pályán nem kerékkötője a haladásnak.)

A Napló élvezetes olvasmány és becses kordokumentum. A kitűnően összeválogatott fotóillusztrációkkal a korszaknak találó metszetét adja , de nem az archívum hűvös terméből, hanem meghitt női szalonból mutatva.

A Naplót Csillag Ilona adja közre; bevezető tanulmánya - mint címe mondja - Kalauz *a Napló* olvasásához. Es valóban az.

Kalauzunk szellemes, elegáns társalgó, és - főleg - nincsen benne semmi archiváló hajlam. Számára a múlt - jelenvalóság. Színházi múltunknak nem jegyzője, hanem részese. A vérbeli színházi ember gesztusával fordul az élő színpad felé, legfeljebb az általa tárgyalt színpad valamivel régebben élt.

Biaha Lujza körül a népszínmű problémája forr, hiszen - mint a Bevezető írja - „több volt, mint színésznő, ő maga volt a műfaj". És a műfaj ,,... az illuzionizmus, az önvigasztalás eszköze - kollektív kábítószer-élvezet, mámorában egy nemzet akarja elhitetni önmagával, hogy Világosnál korántsem szenvedett vereséget, hanem győzelmet aratott ezzel a tiszta lelkű, romlatlan néppel, amely, íme, boldog, hisz gyönyörű emberpéldányai gyönyörű népviseletben - más gondjuk nem lévén - boldogan ropják a táncot, és dalolnak ott fenn a színpadon".

Bizony, ez a népszínmű - amely bűnbeesés előtti ártatlanságot mímel a kiegyezés utáni Magyarországon, és melyben, akárcsak a jó tanuló dolgozatában, a *Tanár úr* kéremben, „mintegy álomkép vonul el a napsugaras Alföld, a kis tanya, a betyár, a juhász és a szamár" - nemcsak a korszaknak, hanem a magyar színpadnak is reprezentatív műfaja. Ígéretes drámai kezdeményeket brutálisan elvetélt, miközben ezt az idétlenkét becézte. Azért oly fájdalmas ez, mert mutatja, hogy sérülékeny önismeretünk milyen megátalkodottan fordult el a színpad terápiájától.

És Blaháné asszony - írja Csillag Ilona - „a magyar Patyomkin-falvak hősnője". Ez igazi telitalálat.

A tanulmány finoman differenciál; ahol lehet, inkább befogad, semmint kirekeszt. A népszínmű silány termésében talál kivételt is. „Tóth Ede darabja, A falu rossza páratlana maga nemében... alakjai, mesebonyolítása és a dalbefétek a giccsnek legmagasabb rendű típusává állnak össze: többek között ez az, amit Susan Sontag szellemes meghatározása *óta* campnek nevezünk. . ." Szellemes a hivatkozás is, mégis kissé könnyelműen odavetettnek vélem, mivel messzebb veti az olvasót a jelenség megértésétől, mint ameddig nélküle jutott. Biaha Lujza naplója sokkal több olvasót remélhet, mint ahányan nálunk a kitűnő Susan Sontagot ismerik.

Csillag Ilona jegyzetei szinte önálló műfajt teremtenek; ez az incselkedő, fanyar, olykor kissé frivol hang nálunk szokatlan e műfajban. Mert maga a műfaj - valljuk meg - általában nyögvenyelős, bár mindig igen hasznos. Csak az a baj, hogy a hasznosság nem sex appeal. (Aminthogy nem a legderekabb nőket szeretik a legjobban. Eléggé el nem ítélhető módon.) De így szívesen bővítjük ismereteinket: „Charlotte Wolter - a legnagyobb német tragikák egyike. Szép volt, mint egy görög szobor, s ha mozdult, ha szólt, e szobor kelt életre a bécsi Burgtheater színpadán..." (Es ez a szobor önszántából meghajolt a mi Jászaink nagysága előtt, holott anyaszínházában játszotta le, parádés szerepében, a Grillparzer Medeájában.)

Vagy, ha mára dupla W-nél tartunk, itt van Wilt Mária: „Kora ünnepelt szoprán énekesnője volt e drabális bécsi nő, aki fenomenális hangjával egész Európát és Amerikát uralma alá hajtotta, de itt, Pesten érezte magát odahaza. Művészeténél csak közmondásos fukarságát bámulták

jobban kortársai..." (Ez is izgalmas téma, a nagy előadóművészek legendás fukarsága. Nem hiszem, hogy ez Harpagon vagy Gobseck harácsolásával rokon. Nem, ez a rettegés az öregkor koldusbotjatol .. Tündöklő csillagok sárba hullásának nyomasztó példái... Ez a nagy testű, de gyengéd lelkű Wilt Mária végrendeletében a pesti Nemzeti és a Magyar Királyi Operaház Nyugdíjintézetére ötezer forintot hagyományozott. Nem mai forint!)

És ezek a mesterien tömörített kis esszék nemcsak a színi világban, hanem a korabeli közéletben és szellemi életben is eligazítanak. De ha a „híresen szép" Andrássy grófról azt olvassuk, hogy „állítólag Erzsébet királyné kedvese", ezzel a gyönyörű pár, akiknek képét egymás mellett láthatjuk, nem sokat nyer. Kivált nem a királyné, akinek a nemzet külön trónust emelt a lelkében, nem éppen a Széchenyi által „apostoli bitor"-nak nevezett felséges férj oldalán. Bánatos arcára sehogyan sem illik a kokett fátyol, amivel titkos légyottra surranna. És a szerző sem szorul rá „intimpista" bennfentességére, kelléktárát sokkal finomabb eszközök teszik ki. Milyen nemes tapintattal bogozza Blaha Lujza asszonyi-anyai drámájának kényes szövedékét - élőkreholtakra egyként tekintettel, és mégis, semmit el nem hallgatva.

Végül, de nem utolsósorban: a közreadó lelkiismeretes kutató munkája és a kiadó nagyvonalúsága most először adja az olvasó kezébe az eredeti, csonkítatlan naplót. (Könyv alakban először 1920-ban jelent meg, azóta sem. De jelentős kihagyásokkal.) Es ez a tény nemcsak színháztörténeti jelentőségű, hanem a napló művelődéstörténeti becsét is növeli.

„Színpadi hercegek! Katonák, nép, sorakozzatok! ...Királynőt temetünk most" - idézi a Bevezető Beöthy László búcsúszavait.

1926 januárjában, hetvenhat éves korában halt meg Blaha Lujza; egy esztendőben nagy tragikánkkal, Jászai Marival, akivel egy évben is született. A magyar színháztörténetnek ezt a két polárisan ellentétes tüneményét egy életciklusra jelölte ki a sors. Vajon puszta szeszélyből, vagy rejtjeles üzenetet hagyott vele hátra, melyet az utókornak kell megfejtenie?

CSÍK ISTVÁN

PQ '87

Díszlet- és jelmeztervek öt világrészből

Prágában, nem messze a szeszélyesen kanyargó Moldvától, egy sivár iparnegyed, egy villamosok és autók zajától hangos nagyvárosi főútvonal és egy haragoszöld, a háborítatlan, ősi erdők csendjét és nyugalmát őrző, hatalmas liget találkozásánál impozáns kiállítási épület büszkélkedik: a Julius Fucik Park központi kiállítási csarnoka. Formájában, szerkezeté-ben azoknak az éveknek az emlékét őrzi, amelyekben az új technikai-technológiai lehetőségek bűvöletében a nagyvárosokban szinte gomba módra nőttek ki a földből az ilyen s hasonló épületek. Ebben a múlt század végén készült, de a jövő század igényeire kacsingató kultúrkatedrálisban rendezik meg négyévenként a Prágai Quadriennálé - PQ - néven ismert seregszemlét, a világ színházaiban született díszlet- és jelmeztervek alighanem legjelentősebb kiállítását.

A „nagy" kiállítás mellett, ahol a különböző nemzetek nagy gonddal összeállított-megszerkesztett bemutatói láthatók, mint afféle bolygók, különböző szak- és tematikus tárlatok is helyet kapnak az épületben. Ebben az esztendőben a színházi tervezést oktató intézmények és főiskolák hallgatóinak, valamint a színházépítészet - egyébként igencsak vegyes képet mutató - eredményeinek már-már hagyományos bemutatkozásával egyidejűleg találkozhattunk a színpadtechnika legújabb vívmányait, az elektronika és a lézersugár kínálta csodákat megidéző tárlattal, s egy olyan tematikus kiállítással is, amely a világ különböző pontjain született Csehov-előadások színpadképét volt hivatva szembesíteni. Természetesen - a hagyományoknak megfelelően - a többi résztvevőtől elkülönülve, és lényegesen nagyobb területen mutatkozott be a házigazda, Csehszlovákia színházi tervezőművészete, hiszen a Quadriennálé számukra egyben nemzeti seregszemle is.

Az 1987-es PQ központi jelszava így hangzott: művészettel a békéért! Hatalmas felirat hirdette a bejáratnál ezt a szép gondolatot - minden látogatónak azonnal a szemébe ötlött -, a nemzeti kiállításokon azonban semmi sem mutatott arra, hogy a bemutatkozó országok e jelmondatot komolyan vennék. Kicsit sommásan fogalmazva: mindenki mondta a magáét.. .

A bemutatók sokszínűségét, a látogatók beavatása és megnyerése érdekében felvonultatott ötletek kavalkádját látva, tulajdonképpen még haragudni sem lehetett ezért. A magam részéről inkább azon töprengtem, hogy ha egy ilyen rangos, nagy múltú kiállítás szervezői - akiknek minden bizonnyal nemcsak rutint, de tekintélyt is sikerült szerezni - nem tudják keresztülvinni elképzeléseiket, ha képtelenek elérni, hogy rendezvényükön a résztvevők a kitűzött cél, a központi gondolat jegyében állítsák össze anyagukat - érdemes-e jelszót kitűzni? Kell-e egy ilyen gyönyörű és időszerű gondolatot cégérül választani? Ez a kérdés már csak azért is elgondolkoztató, mert egyáltalán nem vagyok biztos abban, hogy jobb lett volna, ha a kiállító nemzetek egy-egy formális főhajtással, egy hangsúlyos helyre kipántlikázott tervvel, fotóval vagy makettel megadják a jelszónak, ami a jelszóé, hogy azután nyugodtan adózhassanak saját igényeiknek és elképzeléseiknek.

Őszintén bevallom, visszagondolva néhány nap távlatából a Prágában látottakra, nekem egy-egy nemzeti kiállítás hangulata ugrik be először, élesebb az összkép, mint a konkrét tervek, makettek, fotók emlékképei. Igy hát beszámolómban inkább ezeknek a rapszodikus benyomásoknak adok hangot, minthogy meghatározott terveket elemezzek. A bosszúságok s megkapó élmények laza csokráról adott szubjektív kép talán a kiállításról magáról is többet árul el.

A Kínai Népköztársaság kiállításán például kifejezetten bosszantott, hogy a szervezők - a hagyományok iránti tiszteletből, avagy az egzotikum kínálta mindig biztos sikerre kacsintva, ki tudja? - az ősi, nemzeti színjátszás produktumát állították előtérbe. Pedig, amint azt néhány fénykép alapján sejteni lehetett, egy talán kevésbé szemet gyönyörködtető, de az európai néző számára sokkal izgalmasabb anyagot lehetett volna összeállítani például Han Xiyunak *Az ügynök halálához,* vagy Hu Miaoshengnek a *Titus Andronicushoz* készített terveiből. Hogyan láttatja a kínai színház az európai, amerikai drámákat, klasszikusokat és kortárs műveket - ez nagyon izgalmas téma lett volna, de csak annyi ízelítőt kaptunk belőle, ami a bosszankodáshoz elég.

Amit a kínaiaknál hiányoltam, azt a japán anyag lényegében magában hordta: két különböző, egymás mellett élő,